

جغرافیا و توسعه شماره ۳۵ تابستان ۱۳۹۳

وصول مقاله: ۱۳۹۱/۳/۲۵

تأیید نهایی: ۱۳۹۲/۸/۱۷

صفحات: ۲۳۲ - ۲۱۷

پیامدهای اجتماعی و اقتصادی تغییر الگوی کشت و نقش آن در توسعه روستایی مطالعه موردی: تغییر الگوی کشت برنج به مرکبات در دهستان بالاتجن استان مازندران*

دکتر مهدی پورطاهری^۱، دکتر عبدالرضا رکن‌الدین افتخاری^۲، علی‌اصغر سوادی‌مالیدره^۳

چکیده

الگوی کشت به عنوان یکی از اجزای سیستم کشاورزی می‌تواند نقش مؤثری در دستیابی به اهداف توسعه کشاورزی و روستایی که همانا بهبود زندگی کشاورزان و رفاه حال آنان است، داشته باشد. الگوی کشت بیان‌کننده نوع یا ترکیب کشتی است که کشاورز جهت بهره‌برداری بهینه از اراضی، آن را انتخاب می‌کند. انتخاب هر الگوی کشت، به دلیل چند بُعدی بودن کشاورزی می‌تواند پیامدهای مهمی در زندگی کشاورز و جامعه روستایی داشته باشد. این پیامدها کدام بخش از حیات اجتماعات روستایی را متأثر می‌سازد، و نیز جهت و عمق اثرگذاری آن کدام است، پرسش اساسی ما در این تحقیق خواهد بود. برای پاسخ‌گویی به پرسش تحقیق، مطالعات کتابخانه‌ای و میدانی صورت پذیرفت. مطالعات میدانی صورت گرفته مربوط به دهستان بالاتجن استان مازندران و سال زراعی ۱۳۸۹ می‌باشد. به این منظور ۲۵۰ نفر از کشاورزانی که تولید مرکبات را جایگزین تولید برنج نموده بودند انتخاب و نظر آنان را در ارتباط با آثار اجتماعی و اقتصادی تغییرات صورت گرفته جوینا شدیم. یافته‌های تحقیق حاکی از آن است در این دو بخش تفاوت معناداری در دوره‌ی قبل و بعد از تغییر الگوی کشت و در سطح آلفا ۰/۰۱ وجود داشته‌است. در شاخص‌های اجتماعی به جز مؤلفه مشارکت در مؤلفه‌های ماندگاری و آگاهی کشاورز پیرامون فعالیت کشاورزی، میانگین‌ها نشان از رشد شاخص دارند و در شاخص‌های اقتصادی کیفیت اشتغال، رفاه و امنیت اقتصادی این رشد محسوس‌تر نیز هست. براین اساس می‌توان گفت الگوی کشت مرکبات در توسعه روستاهای مورد مطالعه نقش مؤثری را ایفا نموده است.

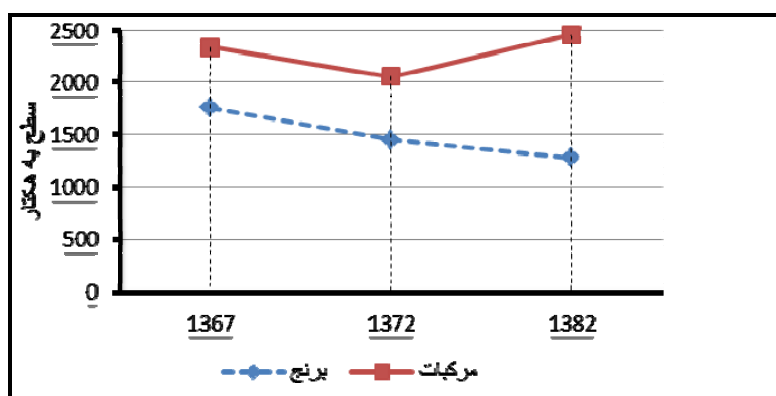
کلیدواژه‌ها: الگوی کشت، پیامدهای اجتماعی و اقتصادی، توسعه روستایی، دهستان بالاتجن.

مقدمه

کشاورزی به عنوان فعالیت غالب روستاها در طول زمان، دگرگونی‌های ساختاری بی‌شماری را در قالب تغییر در عملیات کشت، سیستم (نظام) کشت، تیپ (سنخ) کشت و الگوی کشت تجربه نموده است. اگرچه الگوی کشت به نسبت تخصیص زمین‌های مزروعی به کشت انواع محصولات اشاره دارد لیکن هر یک از آنها ساختارهای خاص اقتصادی، اجتماعی و تکنیکی را در بطن خود دارد. حال اگر این الگوها دستخوش تغییر شوند در سطح خرد و کلان جامعه تحولاتی را ایجاد خواهند کرد. منشأ آن نیز شرایط جدیدی است که در ساخت درونی و بیرونی روستا به وجود می‌آید. نمونه‌ی بارز این شرایط را می‌توان بعد از انقلاب صنعتی و شکل‌گیری تجارت و سرمایه‌داری جهانی در حیات اقتصادی روستاییان، مشاهده کرد. تحولات صورت گرفته شامل نوعی تقسیم کار بین‌المللی بود که بر اساس آن در یک منطقه‌ی جغرافیایی تنها تعداد معدودی از محصولات از مزیت نسبی برخوردار می‌شدند. از این زمان به بعد است که اراضی کشاورزی به عنوان واحدهای اقتصادی نگریسته می‌شدند که در صورت عدم سوددهی کافی، هر فردی درصدد تغییر نوع کشت غیرسودآور خود برمی‌آمد. اما پیامدهای تغییر الگوی کشت با توجه به وسعت و شدت آن می‌تواند در برگیرنده‌ی مواردی نظیر شکل‌گیری روابط جدید اقتصادی و اجتماعی در جامعه‌ی جهانی، تغییر در میزان و نوع عرضه و تقاضا، افزایش یا کاهش قیمت محصولات، تغییر در میزان درآمد، پس‌انداز، اشتغال و سرمایه‌گذاری، تحول در میزان آگاهی، بهره‌وری نیروی کار، مشارکت روستاییان در اداره‌ی امور روستا، کیفیت

زندگی، میزان رضایت‌مندی و وضعیت ماندگاری جمعیت، تحول در بافت روستا و ساخت مساکن روستایی، تغییر در نوع کاربری اراضی و نیز تخریب محیط طبیعی یا تقویت در جهت پایداری آن، باشد. در تحقیق حاضر روستاهای دهستان بالاتجن استان مازندران به عنوان مصداق و شاهد مثالی بر این بیان مورد توجه قرار گرفته‌اند. مرکبات و برنج به عنوان دو محصول عمده‌ی این دهستان نزدیک به سه دهه است که رقابت شدیدی را برای اختصاص سهم بیشتر از اراضی به خود آغاز نموده‌اند. از این بین کشت برنج در آن شرایط متفاوت و بی‌ثباتی را طی نموده و این محصول استراتژیک بارها مورد اقبال و ادبار کشاورزان قرار گرفته‌است. بطوری‌که خصوصاً در طی ده سال یعنی از سال ۱۳۷۲ تا سال ۱۳۸۲^۱ - در ۳۶ روستای این دهستان که دارای اطلاعات سه دوره سرشماری بودند- ۱۷۱ هکتار از اراضی زیرکشت برنج کاسته شده است. این در حالی است که در همین مدت ۴۰۴ هکتار به اراضی مرکبات افزوده گردیده است. اگرچه بخشی از این تغییرات مربوط به تبدیل اراضی غیر شالیزاری به مرکبات است ولی تبدیل اراضی شالیزاری به مرکبات به لحاظ اهمیت استراتژیک کشت برنج از جایگاه ویژه‌ای برخوردار است (نمودار ۱).

۱- افزایش سطح زیرکشت اراضی مرکبات از سال ۸۲ به بعد در منطقه رشد چشمگیری داشته است اما به دلیل عدم وجود آمارهای متقن تنها آمار سه دوره‌ی سرشماری گذشته ملاک تحلیل قرار گرفته‌است.

نمودار ۱: تغییر سطح زیر کشت اراضی برنج و مرکبات روستاهای دهستان طی سال‌های (۱۳۸۲-۱۳۶۷) مآخذ: سازمان تحقیقات، آموزش و ترویج کشاورزی

روستانشینان به منظور ارتقای سطح زندگی ساکنان روستا و ادغام جمعیت روستانشینان در جامعه و اقتصاد ملی است (امینی‌نژاد، ۱۳۸۳: ۱۴۳). همان‌طور که از تعریف فوق بر می‌آید یکی از راه‌های توسعه روستا نوسازی شیوه‌ی کشت به طور عام است. اهمیت تغییرات در کشاورزی و نقش آن در توسعه به حدی است که "اسم‌سیر" یکی از پارامترهای توسعه را تکامل کشاورزی می‌داند. وی معتقد است که توسعه ناشی از برهم‌کنش چهار فرایند متمایز "پیشرفت فن‌شناختی"، "تکامل کشاورزی"، "صنعتی شدن"، و "تحول بوم‌شناختی" است.

در تکامل کشاورزی، تکامل از کشت معیشتی به سوی تولید تجاری محصولات کشاورزی جریان می‌یابد که این جریان مشتمل بر تخصص‌یابی در تولید محصولات نقدی، خرید محصولات غیر کشاورزی در بازار و رواج یافتن کار دستمزدی در کشاورزی است. البته وی معتقد است الزامات و شرایط تکامل کشاورزی در جوامع گوناگون متفاوت است (مضمون از: زاهدی، ۱۳۸۲: ۳۹). اما به طور معمول این تحولات زمانی رخ می‌دهد که کشاورز احساس کند با روش فعلی خود به خوبی قادر به تأمین نیازهای زندگی خود نیست و به ناچار و با صرف هزینه مجبور به تغییر نوع کشت خود خواهد

دلایل مختلفی برای این پدیده قابل ذکر است اما هدف اصلی ما از بسط این بحث آن است که دریابیم اصولاً تغییر الگوی کشت از برنج به مرکبات چه آثار اقتصادی و اجتماعی را در زندگی و حیات روستاییان این منطقه به دنبال داشته‌است. ضرورت انجام تحقیقاتی از این دست آن است که ما را قادر می‌سازد تا ضمن شناخت ابعاد و نقاط ضعف و قوت این تغییرات، پیامدهای آن‌را در موارد مشابه پیش‌بینی و از وارد آمدن هزینه‌ها و خسارت احتمالی بیشتر به روستاییان بکاهیم.

مبانی نظری تبیین‌کننده نقش تغییر الگوی کشت در توسعه‌ی روستایی

در ارتباط با توسعه روستایی ج.ا. مولت معتقد است: برای اینکه توسعه‌ی روستایی از نظر اقتصادی سالم و منطقی باشد، لازم است کشاورزی مستقلی ایجاد شود که بتواند مازاد کافی برای تأمین بودجه و تسهیلات فراوان اجتماعی و خدمات را به طور مستمر تولید نماید (نوری و امینی، ۱۳۸۶: ۲۶۵). اما توسعه یا عمران روستایی به معنای کلی آن عبارتند از نوسازی روستاها و شیوه‌های بهره‌برداری کشاورزی، پرورش و تجهیز نیروی انسانی و تأمین خدمات عمومی مورد نیاز

و اجتماعی تغییر الگوی کشت را می‌توان به صورت زیر بیان کرد:

- افزایش و یا کاهش درآمد کشاورزان، افزایش یا کاهش میزان نیاز به نیروی کار و دستمزد آنان (R. Mahesh, 1999: 10, 50).

- رشد برخی صنایع وابسته و رکود برخی دیگر، تخریب برخی از زیرساخت‌ها (J Schirmer, et.al. 2008: 8-9).

- دگرگونی در قیمت زمین، تشویق یا ممانعت از انجام فعالیت‌های جنبی کشاورزی نظیر دامداری (R. Mahesh, 1999: 51).

- ایجاد رقابت میان محصولات مختلف غذایی و تجاری (Birka Wicke, 2006: 1).

- تغییر در نظام‌های بهره‌برداری، میزان مشارکت و انسجام اجتماعی امعه، تغییر در مشارکت زنان [و اعضای خانواده] در فعالیت‌های کشاورزی (R. Mahesh, 1999: 9, 51).

- شکل‌گیری طبقات جدید اجتماعی نظیر کشاورزان چندپایگاهی (لهسایی‌زاده، ۱۳۸۷: ۳۷)، جمعیت‌پذیری یا کاهش جمعیت،

- تغییر در میزان خدمات‌رسانی به روستاها به دنبال تحولات جمعیتی و کیفیت زندگی کشاورزان،

- تغییر نگرش به کشاورزی (R. Mahesh; 1999: 53).

- تغییر در شیوه‌ی آبیاری و تغییر در سطح آگاهی کشاورزان.

از مجموع آنچه گفته شد می‌توان این‌گونه نتیجه گرفت که اولاً بروز تغییرات در جوامع امری اجتناب‌ناپذیر است، ثانیاً این تغییرات در ظرف‌های زمانی و مکانی مختلف، به شکل متفاوتی بروز می‌کند، ثالثاً کشاورزی یکی از ابزارهای توسعه‌ی درونزای جوامع روستایی می‌تواند باشد و در نهایت این‌که هر تغییر در کشاورزی اعم از شیوه کشت، الگوی کشت، نظام بهره‌برداری، مالکیت و غیره، عاملی در جهت

شد. تغییرات حاصله را می‌توان به دلیل نقشی که در ایجاد شرایط جدید در جوامع روستایی ایفا می‌کنند، در زیر بخش مباحث مربوط به نوآوری مطرح کرد. نوآوری یک موضوع مهم در روستاها به‌شمار می‌آید، زیرا در شرایطی که کارهای یکنواخت روستایی، توان زودودن رخوت اقتصادی و اجتماعی از روستا را ندارد، نوآوری می‌تواند به عنوان مؤلفه‌ی کلیدی توسعه عمل کند (موزلی، ۱۳۸۸: ۴۴). اما نباید تصور شود نشر و پذیرش تمام نوآوری‌ها، ضرورتاً بهینه است. افزون بر این، ممکن است نوآوری مشابهی برای یک پذیرنده بهینه باشد، اما برای پذیرنده‌ی مستعد دیگری در موقعیت متفاوت بهینه نباشد (راجرز و شومیکر، ۱۳۷۶: ۲۸-۲۶). مطلوب بودن نوآوری به زمان نیز وابسته است. روشن است که آثار کوتاه‌مدت و بلندمدت یک نوآوری، ممکن است کاملاً متفاوت باشد (راجرز و شومیکر، ۱۳۷۶: ۳۴۹؛ فشارکی، ۱۳۷۵: ۲۳۹-۲۳۲). به لحاظ رویکرد ساختاری و سیستمی نیز می‌توان پیامدهای حاصل از تغییرات الگوی کشت را بر جوامع روستایی تبیین کرد؛ بدین گونه که براساس این رویکردها تغییر شکل هر عنصری در سیستم، تغییر عناصر دیگر را به همراه خواهد داشت (پیت و هارت ویک، ۱۳۸۴: ۴۱). بنابراین الگوی شکل گرفته، ترکیبی خنثی، بی‌اثر و یک متغیر وابسته صرف نیست. این الگو روی محیط طبیعی و زیستی و ویژگی‌های بخش‌های مختلف جامعه اثر خواهد داشت (R.J.C Munton, Lowe & Marseden, 1992: 15). همچنین بسیاری از جامعه‌شناسان کشاورزی معتقدند که هر چه کشاورزی در جوامع روستایی بیشتر تغییر کند و خود را با تحولات جدید سازگارتر نماید، تغییر و تنوع در بخش غیر زراعی شدیدتر خواهد شد و در نتیجه کیفیت زندگی روستایی افزایش می‌یابد (لهسایی‌زاده، ۱۳۸۷: ۳۷). به‌طور کلی پیامدهای اقتصادی

از نظر هدف، کاربردی و از جنبه جمع‌آوری اطلاعات ترکیبی از روش‌های کمی و کیفی است. جامعه آماری این پژوهش تمامی کشاورزانی بودند که در دهستان بالاتجن تمام یا بخشی از اراضی زیرکشت خود را از برنج به مرکبات تبدیل نموده‌اند. از بین این افراد ۲۵۰ نفر از کشاورزان ۱۰ روستایی که با بیشترین سطح تغییر الگوی کشت مواجه شدند از طریق فرمول کوکران و با روش نمونه‌گیری تصادفی-طبقه‌ای انتخاب گردید. روستاهای مورد نظر عبارت بودند از: قراخیل، سراجکلا، شامیکلا، میکلا، خطیرکلا، ملک‌خیل، باغدشت، شیخ‌گلی، حاجی‌کلاصنم و حاجیکلا ارزلو (نقشه ۱). برای تبیین این سؤالات که آیا میان تغییر الگوی کشت و توسعه‌ی اجتماعی و اقتصادی رابطه معنی‌داری وجود دارد، مؤلفه‌های رفاه اقتصادی، امنیت اقتصادی، کیفیت اشتغال، میزان مشارکت، میزان ماندگاری و میزان آگاهی کشاورز از موضوعات مرتبط با فعالیت کشاورزی وی انتخاب و سپس این مؤلفه‌ها از طریق ۵۶ گویه در قالب طیف چند گزینه‌ای لیکرت به صورت قبل و بعد عملیاتی گردیده‌اند (جدول ۱).

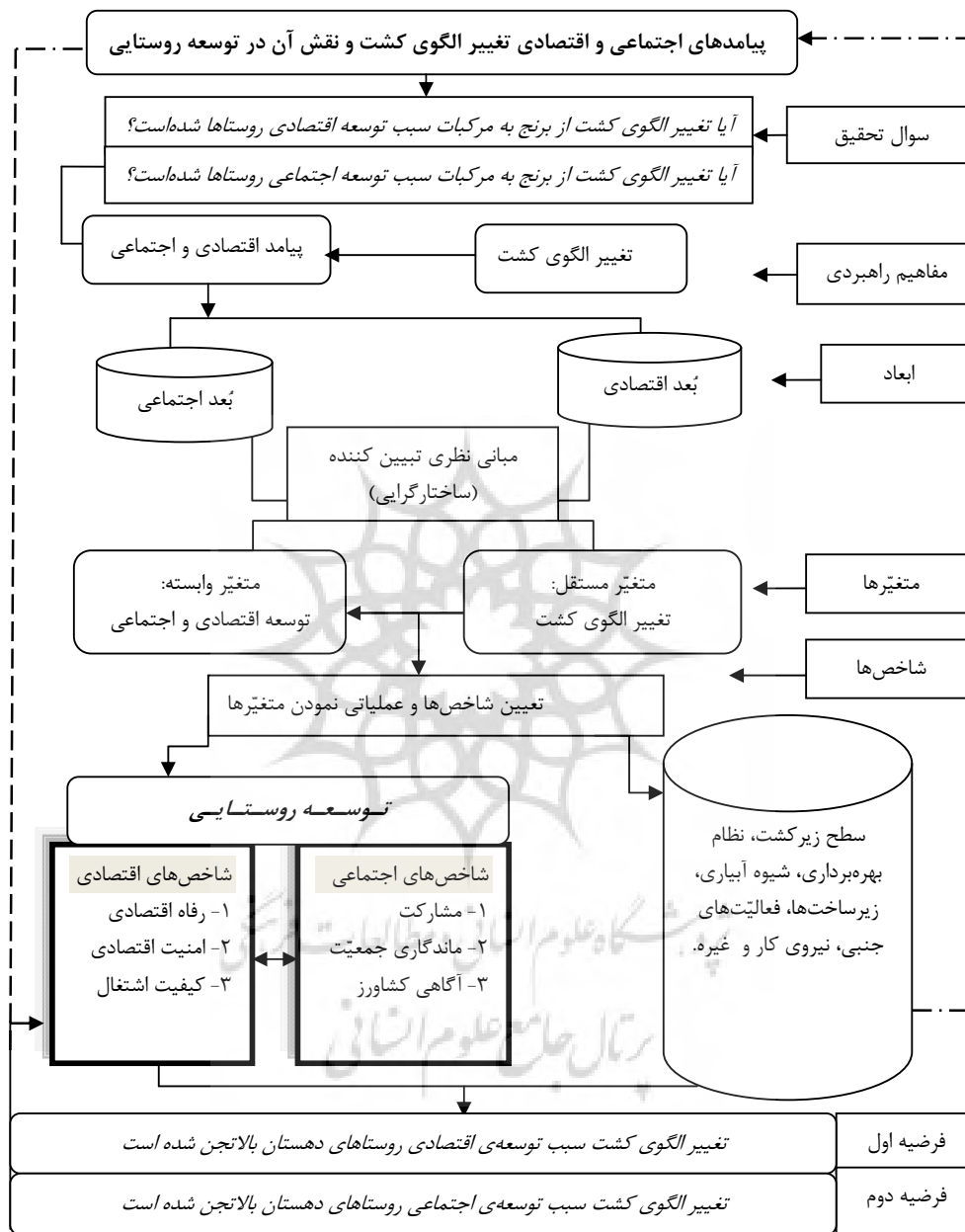
داده‌های حاصل از پرسشنامه پس از کدگذاری و ورود به نرم‌افزار SPSS از طریق آماره آزمون ناپارامتری ویلکاکسون آزمون شده‌اند. به منظور اطمینان از روایی پرسشنامه از نظر کارشناسان (روایی صوری) استفاده شده است. همچنین برای پایایی سؤالات تحقیق با استفاده از ضریب آلفای کرونباخ رقم ۰/۷۲ محاسبه و برآورد شده است (شکل ۱).

تغییر و احیاناً توسعه می‌تواند باشد. از میان این عوامل از آنجا که الگوی کشت معمولاً با اختیار و اراده عقلانی کشاورز شکل می‌گیرد و قابل کنترل بوده، عموماً در جهت بهبود وضعیت کشاورز تفسیر می‌شود؛ چه در غیر این صورت کشاورز به محض دریافت بازخوردهایی منفی، الگوی کشت خود را تغییر می‌دهد و الگوی جدیدی را اجرا و یا به الگوی سابق خود باز می‌گردد. در مناطق مختلف جهان نیز تغییرات الگوی کشت از طریق افزایش سطح زیر کشت یک محصول و یا با وارد نمودن و جایگزینی محصول جدید، بارها مشاهده شده است. به‌طور مثال می‌توان به جایگزینی کشت مرکبات با نیشکر و قهوه در برزیل، افزایش سطح زیر کشت گیاه اکالیپتوس در بخش‌هایی از استرالیا، گسترش سطح زیرکشت گیاهان تولیدکننده سوخت‌های زیستی در کشور آرژانتین، تبدیل اراضی کشاورزی به درختان کائوچو در ناحیه "لیزهو" در چین در آغاز دهه ۱۹۵۰ و کاهش سطح زیرکشت برنج و افزایش کشت محصولات تجاری بخش کشاورزی منطقه کرالا در هند اشاره کرد (اردستانی، ۱۳۸۷: ۶).

J Schirmer et al, 2008:9; Zhou zaizhi, 2000: 35
(Birka Wicke, 2006:1; R Mahesh, 1999: 3-4
 همچنین در ایران و در شهرستان رودبار الگوی کشت مبتنی بر تولید غلات به یک الگوی همزیست مبتنی بر تولید محصولاتی چون حبوبات، سبزیجات و گیاهان علوفه‌ای تغییر وضعیت داده است (آمار و رضایی، ۱۳۸۶: ۱۰۸).

روش تحقیق و جامعه آماری

روش انجام این تحقیق به صورت توصیفی-تحلیلی است. این تحقیق از نظر میزان کنترل داده‌ها، میدانی،

شکل ۱: مدل مفهومی تحقیق

مأخذ: مطالعات کتابخانه‌ای و میدانی نگارندگان، ۱۳۸۹

جدول ۱: شاخص‌ها و گویه‌های مورد استفاده در پرسشنامه

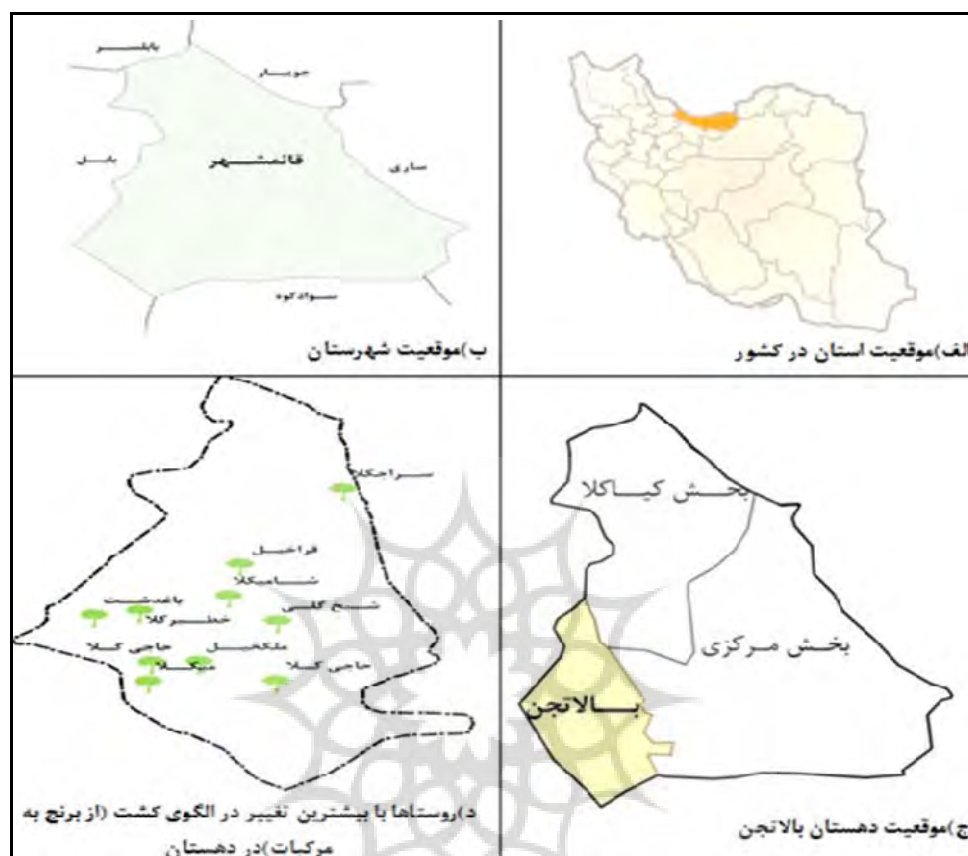
بعد	شاخص	گویه
اقتصادی	رفاه اقتصادی	توانایی نوسازی مسکن، توانایی خرید مسکن، توانایی خرید زمین، مسافرت داخل استان، مسافرت - خارج از استان، پرداخت هزینه درمانی، توانایی خرید ماشین، امکان خرید تراکتور، امکان خرید تیلر، امکان خرید سمپاش، توانایی خرید موتور، توانایی خرید دوچرخه، توانایی خرید یخچال فریزر، توان خرید لباسشویی، توان خرید جاروبرقی، رضایت از پس انداز، مصرف مواد گوشتی، مصرف غله و حبوبات، مصرف سبزی و میوه.
	امنیت اقتصادی	اطمینان از ثبات درآمد، اطمینان از ثبات بازار، اطمینان از عدم دخالت واسطه، اطمینان فروش به موقع، اطمینان از حمایت ادارات کشاورزی، اطمینان از حمایت بیمه، اطمینان از حمایت بانک‌ها.
	کیفیت اشتغال	رضایت از درآمد، رضایت از سهولت کار، امید به آینده کشت، رضایت از هزینه کاشت، رضایت از هزینه داشت، رضایت از هزینه برداشت، رضایت از هزینه‌ی انبار محصولات، رضایت از میزان نیاز به نیروی کار، امکان داشتن شغل دیگر، امکان پرورش ماکیان، امکان پرورش ماهی، امکان فعالیت دامپروری.
اجتماعی	مشارکت	مشارکت یدی برای عمران روستا، مشارکت مالی برای عمران روستا، مشورت برای حل مشکلات روستا، مشارکت با کشاورزان دیگر برای انجام امور زراعی، مشارکت اعضا خانواده در فعالیت‌های کشاورزی، مشارکت خویشاوندان در فعالیت‌های کشاورزی.
	ماندگاری	تمایل فرزندان به اقامت، تمایل همسر به اقامت، تمایل کشاورز به اقامت در روستا.
	آگاهی کشاورز	آگاهی از نحوه استفاده کود، آگاهی از نحوه استفاده از سموم، آگاهی زمان و میزان آبیاری، آگاهی از وضعیت بازار، آگاهی از خدمات بیمه، آگاهی از خدمات بانک‌ها، آگاهی از خدمات اداره کشاورزی، آگاهی از آبیاری تحت فشار، آگاهی از مبارزه بیولوژیک، آگاهی با روش نوین حاصلخیزی خاک.

مأخذ: مطالعات کتابخانه‌ای و میدانی نگارندگان، ۱۳۸۹.

منطقه‌ی مورد مطالعه

دهستان ۷۰۰ میلی‌متر و دما بین ۳ تا ۲۸ درجه سانتیگراد متغیر است. محصولات عمده زراعی آن در گذشته علاوه بر برنج و مرکبات، شامل غلات، پنبه، توتون، صیفی و باقلا بود (وزارت کشور، ۱۳۸۷: ۴۱). لیکن امروزه تنها مرکبات و برنج زراعت اصلی ساکنان آن را تشکیل می‌دهد.

دهستان بالاتجن با وسعت ۹۷/۷ کیلومتر مربع و ۵۰ روستای دارای سکنه، در جنوب باختری قائم‌شهر واقع است (وزارت کشور، ۱۳۸۶: ۱۲). تعداد ۶۲۷۱ خانوار کشاورز از ۸۲۴۴ خانوار کل دهستان، نشانگر اهمیت کشاورزی در این منطقه است (وزارت جهاد کشاورزی، ۱۳۸۵: ۱۸۸۱). اقلیم آن معتدل و مرطوب و متوسط بارندگی در این

نقشه ۱: موقعیت جغرافیایی منطقه‌ی مورد مطالعه
 مأخذ: مطالعات میدانی نگارندگان، ۱۳۸۹

یافته‌های تحقیق

یافته‌های استنباطی حاصل از تحلیل شاخص‌های دو بعد توسعه اقتصادی و توسعه اجتماعی در سطح آلفای ۰/۰۱ با بهره‌گیری از آزمون ویلکاکسون انجام که نتایج آن به شرح زیر ارائه می‌گردد:

۱- با توجه به جدول (۲) از بین گویه‌های مربوط به امنیت اقتصادی، گویه اطمینان از حمایت ادارات کشاورزی گویه‌ای است که به نظر نتوانسته در طی دوره‌ی تغییرات، نظر کشاورزان را به خود جلب نماید. در نتیجه تفاوت معنی‌داری در این گویه، قبل و بعد از

تغییر الگوی کشت وجود ندارد. علت این امر را باید در عدم حمایت درخور توجه از سوی ادارات کشاورزی به کشاورزان در زمینه‌هایی همچون بیمه‌ی کشاورزان و محصولات آن‌ها، ارائه‌ی خدمات ترویجی مناسب، دشواری و محدودیت ارائه‌ی امکانات و تسهیلات زراعی به همه کشاورزان دانست. علاوه بر این تلاش بی‌وقفه تعدادی از این نهادها در سال‌های پس از انقلاب جهت خدمات‌رسانی به روستاییان و کشاورزان، انتظارات از آن‌ها را بسیار بالا برده‌است.

جدول ۲: تغییر وضعیت امنیت اقتصادی کشاورزان قبل و بعد از تغییر الگوی کشت

رتبه	رتبه‌ها			میانگین داده‌ها		ابعاد اقتصادی گویه	
	رتبه برابر	رتبه منفی	رتبه مثبت	بعد از تغییر	قبل از تغییر		
امنیت اقتصادی	۰/۰۰۰	۳	۵	۲۴۲	۲/۶۴	۱/۲۲	اطمینان از ثبات درآمد
	۰/۰۰۰	۴۳	۱۰	۱۹۷	۲/۱۳	۱/۱۴	اطمینان از ثبات بازار
	۰/۰۰۰	۲۱۵	۵	۳۰	۱/۲۱	۱/۰۹	اطمینان از حمایت بانکها
	۰/۰۰۰	۱۴۵	۰	۱۰۵	۱/۸۲	۱/۲۱	اطمینان از حمایت بیمه
	۰/۰۵۲	۱۸۸	۱۳	۴۹	۱/۹	۱/۸	اطمینان حمایت ادارات کشاورزی
	۰/۰۰۰	۶۲	۲۷	۱۶۱	۲/۲۶	۱/۵۸	اطمینان از فروش به موقع
	۰/۰۰۰	۱۲۵	۲۱	۱۰۴	۲/۱۱	۱/۵۹	اطمینان از عدم دخالت واسطه

مأخذ: یافته‌های پژوهش، ۱۳۹۰

از تغییر الگوی کشت بیشتر می‌باشد. همچنین با عنایت به سطح معناداری محاسبه شده، خرید تیلر، تنها گویه‌ای است که برای خرید آن در طی دو دوره، تفاوت معناداری مشاهده نشده است (جدول ۳).

۲- به منظور سنجش وضعیت شاخص رفاه اقتصادی از ۱۹ گویه استفاده شده است. میانگین تمامی گویه‌های مورد ارزیابی با افزایش و رضایت کشاورزان همراه بوده بطوری که تعداد رتبه‌های مثبت نسبت به رتبه‌های منفی (به غیر از یک مورد: یعنی امکان خرید تیلر) بعد

جدول ۳: وضعیت رفاه اقتصادی کشاورزان قبل و بعد از تغییر الگوی کشت

رتبه	رتبه‌ها			میانگین داده‌ها		ابعاد اقتصادی گویه	
	رتبه برابر	رتبه منفی	رتبه مثبت	بعد از تغییر الگوی کشت	قبل از تغییر الگوی کشت		
رفاه اقتصادی	۰/۰۰۰	۶۳	۰	۱۸۷	۲/۴۸	۱/۵۹	توانایی نوسازی مسکن
	۰/۰۰۰	۱۶۵	۰	۸۵	۱/۵۹	۱/۱۷	توانایی خرید مسکن
	۰/۰۰۰	۱۲۸	۰	۱۲۲	۱/۷۴	۱/۱۱	توانایی خرید زمین
	۰/۰۰۰	۱۰۵	۲۷	۱۱۸	۲/۳۶	۲/۰۲	مسافرت داخل استان
	۰/۰۰۰	۱۲۵	۱۷	۱۰۸	۱/۹۶	۱/۵۱	مسافرت خارج استان
	۰/۰۰۰	۱۳۹	۰	۱۱۱	۲/۳۷	۱/۸۶	پرداخت هزینه درمانی
	۰/۰۰۰	۱۵۷	۰	۹۳	۱/۸۴	۱/۳۵	توانایی خرید ماشین
	۰/۰۰۰	۲۰۴	۰	۴۶	۱/۳۴	۱/۰۸	امکان خرید تراکتور
	۰/۴۸۷	۱۹۹	۲۹	۲۲	۲/۲۳	۲/۲۲	امکان خرید تیلر
	۰/۰۰۰	۹۹	۰	۱۵۱	۲/۱۷	۱/۲۹	امکان خرید سمپاش
	۰/۰۰۳	۱۹۵	۱۴	۴۱	۱/۸۶	۱/۷۶	توانایی خرید موتور
	۰/۰۰۰	۱۶۳	۸	۷۹	۲/۳	۲	توانایی خرید دوچرخه
	۰/۰۰۰	۱۰۹	۱۰	۱۳۱	۲/۱۳	۱/۴۵	توانایی خرید فریزر
	۰/۰۰۰	۱۴۱	۵	۱۰۴	۲/۰۲	۱/۵	توان خرید لباسشویی
	۰/۰۰۰	۱۱۰	۰	۱۴۰	۲/۴۱	۱/۵۷	توان خرید جاروبرقی
	۰/۰۰۰	۳۶	۵	۲۰۹	۲/۳۶	۱/۴۳	رضایت از پس انداز
	۰/۰۰۰	۱۵۳	۵	۹۲	۲/۳۶	۱/۹۷	مصرف مواد گوشتی
	۰/۰۰۰	۵۶	۰	۱۹۴	۲/۷	۲/۴۶	مصرف سبزی و میوه
	۰/۰۰۰	۲۰۳	۴	۴۳	۲/۵۷	۲/۴۳	مصرف غله و حبوبات

مأخذ: یافته‌های پژوهش، ۱۳۹۰

این امر امکان پرورش دام را به دلیل کاهش فضا و ایجاد مشکلات بهداشتی و مزاحمت برای همسایگان، از بین می‌برد. بخشی دیگر از این کاهش نیز به گسترش سطح زیرکشت مرکبات برمی‌گردد که به دلیل ایجاد حصارهای طبیعی و مصنوعی اطراف باغ، فضاهای مورد نیاز برای چرای طبیعی دام را بشدت کاهش داده و از طرفی با کاهش سطح زیر کشت برنج تهیهی خوراک دام نیز با دشواری و هزینه‌های بیشتری مواجه شده است. همان‌طور که بیان شد یکی دیگر از پیامدهای افزایش سطح زیر کشت مرکبات، کاهش امکان پرورش ماهی است. در گذشته پس از کشت برنج، برای تعدادی از کشاورزان که از منابع آب و سرمایه کافی برخوردار بودند این امکان وجود داشت تا در زمان باقیمانده به آغاز سال جدید زراعی به پرورش ماهی اقدام نمایند. این امکان با کشت گیاه چند ساله مرکبات عملاً از بین رفت. همچنین با کاهش سطح زیر کشت برنج، تعدادی از آب‌بندان‌ها (ناور) که یکی از منابع تأمین آب برای تولید برنج و محلی برای پرورش ماهی بودند، از بین رفت.

۳- تحلیل وضعیت کیفیت اشتغال مندرج در جدول (۴) که برای محاسبه آن از ۱۲ گویه استفاده شده، نشان می‌دهد که رضایت از این تغییرات جز در ارتباط با انبار محصولات، رشد قابل قبولی داشته‌است و کشاورزان به صراحت آن را اذعان نموده‌اند. البته در تعدادی از گویه‌ها نظیر هزینه‌ی انبار و پرورش دام، طیور و ماکیان، کاهش میانگین در دوره‌ی بعد از تغییر الگوی کشت، قابل مشاهده است. از دلایل اصلی بالا رفتن هزینه‌ی انبار مرکبات نسبت به برنج می‌توان به ویژگی فیزیکی مرکبات یعنی فساد سریع آن اشاره کرد. علاوه بر این، افزایش قیمت این محصول در ماه‌های پایانی سال، افزایش ضایعات این محصول در انبارها را به وجود می‌آورد. اما کاهش پرورش دام و طیور ناشی از ویژگی‌ها و شرایط جدید روستاها است. یکی از ویژگی‌های روستاهای جلگه‌ای استان مازندران، دسترسی آسان به بازارها و مراکز شهری به خصوص در سال‌های گذشته است. لذا تأمین مایحتاج زندگی از این مراکز به راحتی امکانپذیر است. از دیگر این ویژگی‌ها می‌توان به افزایش تراکم جمعیت روستایی این مناطق اشاره کرد.

جدول ۴: تغییر وضعیت کیفیت اشتغال کشاورزان قبل و بعد از تغییر کشت

سطح معناداری	رتبه‌ها			میانگین داده‌ها		ابعاد اجتماعی گویه
	رتبه مثبت	رتبه منفی	رتبه برابر	قبل از تغییر	بعد از تغییر	
۰/۰۰۰	۲۳۳	۵	۱۲	۲/۶۰۸	۱/۲۹۲	رضایت از درآمد
۰/۰۰۰	۲۳۲	۰	۱۸	۲/۸۵۲	۱/۱۳۶	رضایت از سهولت کار
۰/۰۰۰	۱۸۵	۰	۶۵	۲/۶۱۲	۱/۴۰۸	امید به آینده کشت
۰/۰۰۰	۱۸۴	۰	۶۶	۲/۱۱۶	۱/۱۰۸	رضایت از هزینه کاشت
۰/۰۰۰	۱۴۵	۲۱	۸۴	۲/۰۴۴	۱/۳۲۸	رضایت از هزینه داشت
۰/۰۰۰	۲۰۱	۰	۴۹	۲/۳۷۲	۱/۲۶۸	رضایت از هزینه برداشت
۰/۰۵۳	۴۴	۷۹	۱۲۷	۲/۱۰۴	۲/۲۰۴	رضایت از هزینه انبار محصول
۰/۰۰۰	۲۱۳	۱۶	۲۱	۱/۵۶	۱/۲۲	رضایت میزان نیاز به نیروی کار
۰/۰۰۰	۸۴	۵	۱۶۱	۱/۹۳۶	۱/۵	امکان داشتن شغل دیگر
۰/۰۰۰	۰	۱۴۳	۱۰۷	۱/۲۱۲	۱/۸۴	امکان فعالیت دامپروری
۰/۰۰۵	۰	۸	۲۴۲	۱	۱/۰۶۴	امکان پرورش ماهی
۰/۰۰۰	۲	۶۶	۱۸۲	۱/۶۶۴	۱/۹۲	امکان پرورش ماکیان

مأخذ: یافته‌های پژوهش ۱۳۹۰

هم‌خانواده‌ی کشاورز قادر به انجام این امور است و نیاز به مشارکت خویشاوندان و دوستان و همسایگان احساس نمی‌شود. از طرفی در باغ مرکبات مالکیت‌ها از طریق پرچین و دیوار کاملاً مشخص است که این خود یکی از عوامل بازدارنده‌ی مشارکت می‌باشد. علاوه بر این، از آنجا که هر باغدار برای خود منبع تأمین آب‌جداگانه دارد و برای تهیه‌ی سموم و کودهای شیمیایی به صورت فردی اقدام می‌نماید، از این رو مشارکت وی در انجام امور روستا و تصمیم‌گیری برای آن، به شدت کاهش می‌یابد. اما معمولاً به دلیل افزایش درآمدها، مشارکت مالی کشاورزان برای انجام کارهای عمرانی و خیریه نسبت به قبل افزایش می‌یابد.

۴- نتایج تحلیل آماری آزمون ویلکاکسون از ۶ گویه مشارکت، نشانگر آن است که میانگین‌های ۵ گویه نسبت به دوره‌ی قبل از تغییر، کاهش داشته است (جدول ۵). اگرچه بخشی از کاهش مشارکت اجتماعی به روند کنونی جوامع و بروز فردیت در نظام جدید اجتماعی برمی‌گردد اما بخشی از این کاهش به خاصیت انتخاب الگوی کشت جدید یعنی مرکبات برمی‌گردد. زیرا برخلاف کشت برنج، نگهداری مرکبات نیاز به تعداد روزکارهای کمتری دارد و محدودیت زمانی در مورد مرکبات بسیار کمتر مطرح است و کارها می‌تواند در یک بازه زمانی طولانی‌تری نسبت به زراعت برنج انجام پذیرد. همچنین به دلیل سهولت کار، هم کارگران روزمزد رغبت بیشتری به انجام آن نشان می‌دهند، و

جدول ۵: تغییرات وضعیت مشارکت کشاورزان قبل و بعد از تغییر الگوی کشت

رتبه	رتبه‌ها			میانگین داده‌ها		ابعاد اجتماعی گویه
	رتبه برابر	رتبه منفی	رتبه مثبت	قبل از تغییر	بعد از تغییر	
۰/۰۰۰	۱۴۵	۹۰	۱۵	۱/۸۶۴	۲/۱۹۲	مشارکت یدی در عمران روستا
۰/۰۰۰	۸۶	۷	۱۵۷	۲/۵۷۲	۱/۹۰۸	مشارکت مالی در عمران روستا
۰/۴۴۸	۱۶۵	۴۶	۳۹	۲/۰۲۴	۲/۰۵۲	مشورت در حل مشکلات روستا
۰/۰۰۰	۷۷	۱۶۶	۷	۱/۶۴۸	۲/۴۴	مشارکت با کشاورزان دیگر در انجام امور زراعی
۰/۰۰۰	۱۳۷	۱۱۰	۳	۲/۱۶۸	۲/۷۶	مشارکت اعضا خانواده در فعالیت‌های کشاورزی
۰/۰۰۰	۵۸	۱۸۸	۴	۱/۳۹۲	۲/۵۱۶	مشارکت خویشاوندان در فعالیت‌های کشاورزی

مأخذ: یافته‌های پژوهش، ۱۳۹۰

الگوی کشت این خانوارهاست. از طرفی سهولت کار کشت مرکبات و عدم نیاز به حضور در شالیزارهای گل‌آلود که برای جوانان فعالیت‌ی با جایگاه پایین اجتماعی محسوب می‌شود، خانواده‌ی کشاورز را برای حضور در روستا ترغیب نموده است. اخیراً نیز بیمه‌ی فرزندان کشاورز بر اساس سطح زیر کشت مرکبات (هر هکتار ۱ فرزند)، سبب بالارفتن سطح ماندگاری این خانواده‌ها شده است.

۵- همان‌طور که از تحلیل ۳ گویه وضعیت ماندگاری کشاورز و خانواده او برمی‌آید (جدول ۶)، وضعیت یاد شده در هر سه گویه نسبت به دوره قبل از آن بهبود یافته و تفاوت معناداری بین دو دوره در سطح آلفا ۰/۰۱ مشاهده می‌شود. علت این امر را باید در تجدید نظر فرزندان کشاورز به ادامه زندگی در روستا دانست. زیرا نظر آنان نقش اساسی در تصمیم خانواده‌ها برای حضور در روستا دارد. این امر خود از پیامدهای رفاه اقتصادی است که حاصل تغییرات صورت گرفته در

جدول ۶: تغییرات وضعیت ماندگاری جمعیت قبل و بعد از تغییر الگوی کشت

سطح معناداری	رتبه‌ها			میانگین داده‌ها		ابعاد اجتماعی	تأثیر وضعیت ماندگاری
	رتبه برابر	رتبه منفی	رتبه مثبت	بعد از تغییر	قبل از تغییر	گویه	
۰/۰۰۰	۱۴۳	۹۸	۹	۲/۲۴	۱/۷۰	تمایل فرزندان به اقامت	
۰/۰۰۲	۱۹۸	۱۸	۳۴	۲/۶۷	۲/۵۶	تمایل همسر به اقامت	
۰/۰۰۰	۲۰۳	۰	۴۷	۲/۸۵۲	۲/۶۲	تمایل کشاورز به اقامت	

مأخذ: یافته‌های پژوهش، ۱۳۹۰

اساس تجربه به برخی از این روش‌ها نظیر استفاده از کود آلی و حیوانی دست یافته بودند. اما دستیابی به این سطح از آگاهی در مورد مرکبات، به‌زمان و کارهای ترویجی بیشتری نیاز دارد. در گویه‌ی مربوط به آگاهی از خدمات اداره کشاورزی رشد اندکی در دوره‌ی رواج کشت مرکبات ملاحظه می‌شود که می‌تواند به ویژگی جدید بودن این کشت و نیاز کشاورزان به دانش بیشتر و حضور آنان در این اداره بازگردد. در نتیجه آن‌ها با برخی از خدمات این اداره آشنا می‌شوند. با این وجود مقایسه میانگین این دو نوع کشت، تفاوت معنی‌داری را بدین لحاظ نسبت به دوره‌ی قبل نشان نمی‌دهد.

۶- داده‌های جدول (۷) نشان‌دهنده‌ی آن است که میانگین وضعیت آگاهی کشاورزان از مسائل مرتبط با نوع فعالیت آن‌ها در دو دوره قبل و بعد از تغییر الگوی کشت بجز در دو جنبه آگاهی از مبارزه بیولوژیک و روش‌های نوین حاصلخیزی خاک، در بقیه‌ی موارد، افزایش داشته است. این موضوع به آن دلیل است که در مبارزه بیولوژیک با آفات برنج اقداماتی نظیر توزیع زنبور تریکوگراما برای مبارزه با کرم ساقه‌خوار برنج صورت می‌گرفت. همچنین برای مبارزه با علف‌های هرز پیشنهادهایی برای رهاسازی اردک و حتی پرورش ماهی در مزارع برنج به کشاورزان ارائه می‌شد. در ارتباط با حاصلخیزی خاک نیز کشاورزان شالی‌کار بر

جدول ۷: تغییرات وضعیت آگاهی کشاورزان قبل و بعد از تغییر الگوی کشت

سطح معناداری	رتبه‌ها			میانگین داده‌ها		ابعاد اجتماعی	تأثیر وضعیت ماندگاری
	رتبه برابر	رتبه منفی	رتبه مثبت	بعد از تغییر	قبل از تغییر	گویه	
۰/۰۰۰	۲۱۰	۰	۴۰	۲/۲۴	۲/۰۸	آگاهی از نحوه‌ی استفاده کود	آگاهی کشاورز
۰/۰۰۰	۲۱۲	۰	۳۸	۲/۲۴	۲/۰۸۸	آگاهی از نحوه‌ی استفاده از سموم	
۰/۰۰۰	۱۴۹	۷	۹۴	۲/۴۳۶	۲/۰۷۶	آگاهی زمان و میزان آبیاری	
۰/۰۰۰	۱۱۱	۱۲	۱۲۷	۲/۰۸	۱/۵۰۸	آگاهی از وضعیت بازار	
۰/۰۰۰	۹۲	۰	۱۵۸	۲/۱۰۴	۱/۲۸	آگاهی از خدمات بیمه	
۰/۰۰۰	۱۸۱	۱۷	۵۲	۱/۳۰۸	۱/۱۲	آگاهی از خدمات بانک‌ها	
۰/۹۵۳	۱۹۴	۲۱	۳۵	۱/۹۷۶	۱/۹۵۶	آگاهی از خدمات اداره‌ی کشاورزی	
۰/۰۰۰	۸۲	۰	۱۶۸	۲/۲۴۴	۱/۰۸۸	آگاهی از آبیاری تحت فشار	
۰/۰۰۰	۱۲۰	۱۱۵	۱۵	۱/۱۵۶	۱/۵۹۶	آگاهی از مبارزه بیولوژیک	

مأخذ: یافته‌های پژوهش، ۱۳۹۰

سه شاخص (مشارکت، ماندگاری جمعیت و آگاهی)، با ۱۹ گویه استفاده شده است. از سه شاخص مورد نظر میانگین دو شاخص یعنی وضعیت ماندگاری و آگاهی کشاورز پیرامون فعالیت کشاورزی پس از تغییر الگوی کشت به مرکبات با افزایش همراه بوده و تعداد رتبه‌های مثبت آن‌ها نیز نسبت به رتبه‌های منفی بیشتر بوده است. اما میانگین شاخص مشارکت از بین شاخص‌های فوق کاهش محسوسی داشته‌است. اما در مجموع با توجه به نتایجی که از شاخص‌های توسعه‌ی اجتماعی حاصل می‌آید می‌توان پذیرفت که تغییرات ایجاد شده موجب توسعه‌ی اجتماعی روستاها را فراهم آورده‌است. (جدول ۹).

۷- به منظور سنجش وضعیت توسعه اقتصادی از سه مؤلفه‌ی (رفاه اقتصادی، امنیت اقتصادی و کیفیت اشتغال)، با ۳۸ گویه استفاده شد که میانگین هر سه مؤلفه پس از تغییر الگوی کشت از برنج به مرکبات، با افزایش همراه بوده‌است. تعداد رتبه‌های مثبت نسبت به رتبه‌های منفی نیز بیانگر این تفاوت است. همچنین با عنایت به سطح معناداری محاسبه شده که رقمی پایین‌تر از آلفا ۰/۰۱ را نشان می‌دهد، باید پذیرفت که بر اساس نظرات جامعه‌ی نمونه، تفاوت در وضعیت توسعه‌ی اقتصادی پس از تغییر الگوی کشت نسبت به قبل از آن معنادار بوده است (جدول ۸).

۸- به منظور سنجش وضعیت توسعه‌ی اجتماعی نیز از

جدول ۸: تغییرات وضعیت توسعه‌ی اقتصادی قبل و بعد از تغییر الگوی کشت

سطح معناداری	رتبه‌ها			میانگین داده‌ها		شاخص‌های اقتصادی	زمینه‌ی اصلی (بعد)
	رتبه برابر	رتبه منفی	رتبه مثبت	قبل از تغییر	بعد از تغییر		
۰/۰۰۰	۱۱	۱۳	۲۲۶	۲/۰۲۶	۱/۶۷۵	رفاه اقتصادی	توسعه‌ی اقتصادی
۰/۰۰۰	۳۵	۱۱	۲۳۶	۲/۰۱۳	۱/۳۷۷	امنیت اقتصادی	
۰/۰۰۰	۵	۰	۲۴۵	۲/۰۹	۱/۴۴	کیفیت اشتغال	

مأخذ: یافته‌های پژوهش، ۱۳۹۰

جدول ۹: تغییرات وضعیت توسعه‌ی اجتماعی قبل و بعد از تغییر الگوی کشت

سطح معناداری	رتبه‌ها			میانگین داده‌ها		شاخص‌های اجتماعی	زمینه‌ی اصلی (بعد)
	رتبه برابر	رتبه منفی	رتبه مثبت	قبل از تغییر	بعد از تغییر		
۰/۰۰۰	۰	۲۵۰	۰	۰/۳۴۸	۲/۳۱۱	مشارکت	توسعه‌ی اجتماعی
۰/۰۰۰	۱۱۳	۲۰	۱۱۷	۲/۵۸۸	۲/۲۹۳	وضعیت ماندگاری	
۰/۰۰۰	۳۳	۱۲	۲۰۵	۱/۹۳	۱/۶۴۳	آگاهی کشاورز	

مأخذ: یافته‌های پژوهش، ۱۳۹۰

نتیجه

کشاورزی فعالیتی است که به دلیل چند بُعدی بودن قادر خواهد بود از جنبه‌های مختلف، حیات اقتصادی و اجتماعی بخش زیادی از انسان‌ها را خصوصاً در روستاها تحت تأثیر خود قرار دهد. اما کشاورزی به مانند دیگر فعالیت‌های انسانی همواره تحت تأثیر شرایط جامعه‌ی انسانی و شرایط طبیعی در حال تغییر و دگرگونی است. یکی از این تغییرات به الگو و نوع کشت باز می‌گردد که توسط کشاورزان انتخاب و یا به آن‌ها تحمیل می‌شود. لذا با توجه به اهمیت و نقش کشاورزی باید تغییراتی را هم که بر آن حادث می‌شود به ویژه در جوامع روستایی به دقت مورد پایش قرار داد تا از این طریق از ایجاد خسران و بروز پیامدهای منفی برای این جوامع جلوگیری به عمل آید. در ارتباط با موضوع مورد مطالعه یعنی پیامدهای تغییر الگوی کشت مطالعه‌ی جامعی در جهان صورت نگرفته است. با این وجود در تعدادی از آن‌ها به برخی از این پیامدها اشاراتی صورت پذیرفته است که در مجموع می‌توان آن‌ها را به سه بُعد اقتصادی، اجتماعی و اکولوژیکی تقسیم نمود. در تحقیق حاضر تنها به بررسی پیامدهای تغییر الگوی کشت در بُعد اقتصادی و اجتماعی پرداخته شده است. این تغییرات و پیامدهای حاصل شده از آن را می‌توان در قالب نظریات ساختارگرا و سیستمی و مفاهیمی نظیر مفهوم نوآوری تبیین نمود. همچنین به منظور مطالعه‌ی شرایط اقتصادی و اجتماعی موجود پیش از تغییر الگوی کشت و شرایط ایجاد شده پس از آن، بخشی از جامعه کشاورزی ایران یعنی کشاورزان دهستان بالاتجن استان مازندران مورد بررسی قرار گرفت. تغییرات پدید آمده در الگوی کشت این مناطق را می‌توان با ویژگی‌ها و قابلیت‌های محیطی مناسب دهستان، برای کشت و تولید انواع محصولات، مرتبط دانست. لیکن وجود همین قابلیت‌ها سبب شده‌است تا

کشاورزان حتی به کوچکترین تغییرات ایجاد شده عکس‌العمل نشان دهند. در بیشتر موارد نیز تغییر الگوی کشت در دستور کار این کشاورزان قرار می‌گیرد. به عبارت دیگر چنانچه یک محصول کشاورزی به دلایلی نظیر عدم ثبات بازار و یا عدم حمایت مناسب دولت و یا پایین بودن قیمت آن، نتواند نیازهای کشاورزان را مرتفع سازد، کشاورزان به طور معمول به تغییر الگوی کشت مبادرت می‌نمایند. اما آنچه در این بین دارای اهمیت است، آن است که تصمیم به تغییر در الگوی کشت اگر در سطح وسیع صورت پذیرد تأثیرات زیادی را بر شرایط اجتماعی و اقتصادی روستاها به همراه خواهد داشت. بر این اساس و با این نگرش با طرح ۵۶ گویه در قالب ۶ شاخص و با بهره‌گیری از آزمون رتبه‌ای ویلکاکسون به بررسی آثار و پیامدهای این تغییرات در دو بُعد اقتصادی و اجتماعی در منطقه مبادرت شد. نتایج به دست آمده از این تغییرات بیانگر آن است که به لحاظ شاخص‌های اقتصادی مورد بررسی (رفاه اقتصادی، امنیت اقتصادی و کیفیت اشتغال) تغییرات حاصل شده در الگوی کشت سبب افزایش نمره میانگین این شاخص‌ها در جامعه نمونه شده است. اما در شاخص‌های اجتماعی (مشارکت، ماندگاری و آگاهی کشاورزان از موضوعات پیرامون فعالیت کشاورزی)، ضمن وجود تفاوت بین دوره‌ی قبل و بعد از تغییر الگوی کشت، میانگین شاخص مشارکت در بین کشاورزان کاهش داشته است. با توجه به این نتایج، می‌توان گفت الگوی کشت مرکبات در توسعه روستاهای مورد مطالعه نقش مؤثری را ایفا نموده است. بنابراین فرضیات مورد نظر این تحقیق تأیید می‌شود. اما با توجه به مباحثی که در مورد نوآوری مطرح شد، نمی‌توان مزیت‌های ایجاد شده را برای همه‌ی افراد و همه‌ی زمان‌ها متصور دانست. لذا شناخت بیشتر زوایای این تغییرات امری ضروری به نظر می‌رسد که نیازمند مطالعه بیشتر خواهد بود. اما با توجه به

۷- تشکیل جلسات منظم و مستمر نهادهای اداره‌کننده روستا (شوراها و دهیاری‌ها) با کشاورزان و بهره‌گیری از ظرفیت‌های خرد جمعی در انجام بهتر امور مربوط به روستا و فعالیت‌های کشاورزی.

۸- بهره‌گیری از بسترهای موجود فرهنگی روستا در ارتقای سطح مشارکت‌های مردمی.

شایان ذکر است اگرچه توسعه‌ی باغ مرکبات و روند رو به رشد جایگزینی آن با کشت برنج، نقش مؤثری در ارتقای شاخص‌های توسعه‌ی اقتصادی و اجتماعی دهستان مورد مطالعه ایفا نموده است، لیکن باید به این نکته توجه داشت که این رویداد با صرف هزینه‌ی گزاف و تهدید امنیت اقتصادی و غذایی کشور حاصل شده است. لذا دلایل عدم رغبت کشاورزان به کشت برنج و پیامدهای این تصمیم در سطح محلی و ملی می‌تواند موضوعی برای تحقیقات آینده باشد.

منابع

- آمار، تیمور؛ پرویز رضایی (۱۳۸۶). بررسی عوامل مؤثر در تحولات نظام زراعی دهستان رحمت آباد شهرستان رودبار در دهه‌ی ۸۰-۱۳۷۰، پژوهش‌های جغرافیایی. شماره ۶۱.
- اردستانی، مریم (۱۳۸۷). بررسی بازار مرکبات در ایران و نحوه‌ی تنظیم آن، مؤسسه پژوهش‌های برنامه‌ریزی و اقتصاد کشاورزی.
- پیت، ر. و ویک (۱۳۸۴). نظریه‌های توسعه، ترجمه مصطفی ازکیا و همکاران. نشر لویه.
- راجرز، ا. و شومیکر (۱۳۷۶). رسانش نوآوری‌ها، دریافتی میان فرهنگی، ترجمه عزت‌الله کرمی و ابوطالب فنایی. انتشارات دانشگاه شیراز.
- زاهدی، محمدجواد (۱۳۸۲). توسعه و نابرابری، انتشارات مازیار.
- سازمان تحقیقات، آموزش و ترویج کشاورزی وزارت جهاد کشاورزی (۱۳۸۹). آمار سطح زیرکشت نقاط روستایی دهستان بالاتجن.

ضعف‌های موجود در تولید و کشت مرکبات و جلوگیری از اثرات سوء افزایش سطح زیرکشت این محصول در توسعه‌ی روستایی، پیشنهادات زیر در دو بخش اقتصادی و اجتماعی مطرح می‌شود:

الف- در بُعد اقتصادی

۱- افزایش اعتبارات مربوط به بخش کشاورزی از سوی دولت (این اعتبارات در سال ۹۰، ۶ درصد محاسبه شده است).

۲- افزایش سطح آگاهی کشاورزان از خدمات ارائه شده توسط سوی سازمان‌ها (جهاد کشاورزی، بیمه‌ها و بانک‌ها و غیره) به وسیله‌ی برگزاری جلسات با کشاورزان و یا نمایندگان این قشر از جامعه.

۳- گسترش ارائه‌ی تسهیلات خرید ادوات به کلیه‌ی کشاورزان، نه صرفاً تولیدکنندگان محصولی خاص نظیر گندم و نه زمین‌داران بزرگ.

۴- ترغیب کشاورزان به نگهداری دام در مناطق روستایی از طریق کاهش هزینه‌های نگهداری دام به وسیله‌ی ارائه‌ی مناسب نهاده‌های دامی، کمک به بهبود اماکن نگهداری دام، نظارت و توجه مستمر سازمان دامپزشکی به دام‌های داشتی کشاورزان به عنوان منبع مهم تولید فرآورده‌های دامی در هر مکان و همچنین ترغیب کشاورزان به تشکیل تعاونی‌های تولید گوشت و مواد لبنی.

۵- حمایت از احداث سردخانه‌های مدرن و تجهیز سردخانه‌های موجود، واردات ماشین‌آلات پیشرفته سورتینگ و بسته‌بندی، همچنین بهره‌گیری از مواد مرغوب نگهدارنده‌ی مرکبات در جهت ذخیره‌سازی طولانی‌مدت این میوه.

ب- در بُعد اجتماعی

۶- کمک به ایجاد و توسعه‌ی تعاونی‌های اعتبار و تعاونی‌های تولید و یا خرید محصولات. این امر علاوه بر ایجاد درآمد برای کشاورزان، سبب تقویت مشارکت میان آنان نیز خواهد شد.

- فشارکی، پریدخت (۱۳۷۵). جغرافیای روستایی، انتشارات دانشگاه آزاد.
- لهسایی زاده، عبدالعلی (۱۳۸۷). جامعه‌شناسی کشاورزی ایران، انتشارات سمت.
- موزلی، مالکویم (۱۳۸۸). توسعه روستایی اصول و عملیات، ترجمه مجتبی قدیری معصوم. آئیژ غربی. انتشارات دانشگاه تهران.
- نوری‌زمان‌آبادی، هدایت...؛ عباس امینی (۱۳۸۶). سهم توسعه‌ی کشاورزی در توسعه‌ی روستایی، مجله علوم کشاورزی. شماره ۲.
- وزارت جهاد کشاورزی (۱۳۸۵). سرشماری عمومی کشاورزی ۱۳۸۲، شناسنامه دهستانی.
- وزارت کشور (۱۳۸۶). شناسنامه آبادی‌ها، دهستان‌ها و بخش‌های استان مازندران سال ۱۳۸۵.
- Mahesh, R (1999). "Causes and consequences of change in cropping pattern", center for development studies Thiruvananthapuram.
- Munton, R. J. C , P. Lowe and T. Marseden (1992). "forces driving land use change; in Land Use Changes", The Causes and Consequences, ITE Symposium no.27,ed.M.C. Whitby, HMSO London.
- Schirmer, J, E. Ioxton and A. C. Wilson (2008). "Socio-economic impacts of land use in the Green Triangle and Central Victoria", Department of primary industrial. Australian national university.
- Wicke, B (2006). "The socio-economic impacts of large-scale land use change", final report of MSc-Thesis; Department of science, Technology & Society, Utrekht university.
- Zaizhi, Z (2000). "Landscape change in a rural area in china", landscape and urban planning, Vol 74.